

Linn Egeberg Holmgren
*IngenMansLand: Om män
 som feminister, intervju-
 framträdanden och passe-
 randets politik*

Uppsala Universitet 2011

1

I offentliga sammanhang lyfts ”den svenska jämställda mannen” ofta upp som ett progressivt ideal, en förebild för andra nationer att ta efter. Att Sverige ”har kommit långt” i fråga om jämställdhet uttrycks inte sällan som en självklarhet – en självklarhet som återkommande exemplifieras genom den könsneutrala och i internationell jämförelse generösa föräldraförsäkringen. Mot bakgrund av denna svenska nationellt specifika kontext utgör Linn Egeberg Holmgrens sammanläggningsavhandling *IngenMansLand: Om män som feminister, intervjuframträdanden och passerandets politik* (2011) ett betydelsefullt bidrag till de annars mer anglosaxiskt orienterade internationella akademiska diskussionerna kring mäns roll inom feminismen. De 28 män som intervjuats i avhandlingen har gemensamt att de – förutom att identifiera sig som feminister eller pro-feminister – *inte* är fäder. Genom att empiriskt fokusera på män som inte är småbarnsföräldrar hoppas Egeberg Holmgren att i sin avhandling besvara frågan om ”vad man [som manlig (pro)feminist] är upptagen med när man (ännu) inte omfattas av välfärdsstatens definition av män som jämställdhetspolitiska subjekt” (2011, s.23).

Avhandlingens teoretiska ramverk

består i första hand av Erving Goffmans dramaturgiska interaktionism och de feministiska etnometodologiska sociologerna Candace West och Don Zimmermans resonemang om hur kön görs – resonemang som författaren gör en poäng av att påpeka föregår poststrukturalistiska feministiska resonemang om kön som tillblivande. Egeberg Holmgren betonar också det hon ser som likheter och skillnader mellan perspektiven – som till exempel likheten mellan Goffmans rambegrepp och det poststrukturalistiska diskursbegreppet och att det interaktionistiska perspektivet till skillnad från det Butlerska utgår från att det faktiskt finns en aktör, en *doer behind the deed*. I presentationen av det teoretiska ramverket redogörs för kopplingarna mellan inte bara interaktionism, etnometodologi och Grundad teori, utan också den mer sentida kopplingen mellan Grundad teori och poststrukturalistisk forskning som representeras av Adele Clarkes situationsanalys.

Utmärkande för avhandlingen är att dess strålkastarljus särskilt riktas mot själva intervjusituationen på ett sätt som – enligt min mening på både gott och ont – bryter mot förväntningar om hur en doktorsavhandling ska vara uppbyggd. Centralt för analysen i avhandlingen är nämligen att själva intervjusituationen betraktas som en dramaturgisk akt, där kön och feminism görs i själva interaktionerna mellan forskare och informant. För att förstå de sätt på vilka ”teoretiskt informerade och reflexiva praktiker hos intervjuare/intervjuad [...] sammanflätar erfarenheter, kunskap och meningsskapanden i intervjusituationen” introducerar Egeberg Holmgren

begreppet *samfältning* (*co-fielding*). I den här studien sker denna samfältning bland annat genom att forskare och informanter tillsammans sammanväver personliga erfarenheter och teoretisk feministisk kunskap i den konkreta intervjusituationen. Genom att undersöka *hur* detta samfältande sker under intervjusituationen hanterar Egeberg Holmgren intervjusituationerna som empiriskt underlag i så måtto att hon inte bara analyserar vad som sägs i intervjuerna, utan även använder dem som underlag för en situationsanalys av den situation där den könade interaktionen mellan forskare och informant äger rum.

Ett annat centralt begrepp i avhandlingen är "passerandet", som Egeberg Holmgren läser som ett sätt för informanterna att hantera sin egen ambivalens. Å ena sidan är det viktigt för dem att, trots att de är män, *passera* (från engelskans *to pass as*) som feminister i olika sammanhang. Å andra sidan kan de ibland uppleva en vilja att passera som "normal" i homosociala sammanhang där – som Egeberg Holmgren beskriver det – "maskuliniteten är obligatorisk". Störst betoning i avhandlingen läggs på den övergripande tendensen hos informanterna att vilja passera som feminister – inte minst i själva intervjusituationen, där detta tog sig uttryck i informanternas (medvetna eller omedvetna) strävan att uppfattas som trovärdiga i sin (pro)feministiska identitet. I sin omläsning av passingbegreppet söker Egeberg Holmgren undersöka dess relevans också för sociologin mer allmänt. Med vad hon kallar en "mindre stelbent" läsning av begreppet menar hon att det öppnar upp för analyser av olika grader av passerande

och ett "i-och-ur-klivande när det gäller feministiska göranden", men också för en diskussion om vikten av vad vi med Goffmans begreppsapparat kan kalla för "publikens" och "medaktörernas" roll när det gäller att tillåta någon att "passera".

Det jag ser som avhandlingens två mest betydande bidrag till den genusvetenskapliga forskningen är dels dess omfattande metoddiskussion och introduktionen av begreppet "samfältning" som jag menar inte minst har bäring på ett vidare fält av rörelseforskning och de sätt på vilka intervjusituationen inte (enbart) är ett sätt att "samla in" ett empiriskt material utan även är en situation som kan lämpa sig för en mer etnografiskt orienterad analys; som en situation i vilken själva fältet skapas och i vilken teorier förhandlas, framställs och förkroppsligas av forskare och informant på olika sätt. Dels är det dess empiriska fokus på (pro-)feministiska icke-fäder, en avgränsning som i förstone kan te sig märklig, men som Egeberg Holmgren på ett övertygande sätt visar är välmotiverad eftersom den destabiliserar den dominerande föreställningen om den "svenske jämställde mannen" som i vårt offentliga rum generellt representeras av heterosexuella män som tar ut sin del av föräldradedigheten – och som också fungerar som den svenska jämställdhetens *poster boy* (både i den nationella jämställdhetsdebatten och i den *nation branding* som söker stärka bilden av nationen Sverige i övriga delar av världen). De feministiska icke-fäderna fungerar dock ingalunda som några jämställdhetens *poster boys* – utan både uttrycker och förkroppsligar tvärtom en stark kritik av

den svenska jämställdheten. Istället för att förkroppsliga en jämställd heterosexualitet intar de vad Egeberg Holmgren kallar ”rebelliska positioner” som utmanar hegemoniska maskuliniteter (inklusive ”den goda mannen”) och snarare förespråkar ett slags symboliskt ”genus(självmord) – en position som tydliggörs i själva intervjusituationen där informanterna eftersträvar att ”passera” som (pro-)feministiska män. Att dessa två understundom överlappande teman sammanfaller i intervjusituationen motiverar å ena sidan att avhandlingen frångår att på sedvanligt sätt begränsa metoddiskussionen till en inledning (eller möjligtvis en av artiklarna). Å andra sidan placerar det författaren i en position som kräver en svår balansgång mellan en mer experimenterande avhandlingsform och en avhandling som blivit alltför upptagen vid sin egen tillblivelseprocess.

Jag menar att Egeberg Holmgren faktiskt lyckas hålla balansen i detta avseende: avhandlingen är inte enbart ”självupptagen” utan lyfter dessa metodologiska diskussioner till ett mer allmänt plan. Genom att bryta mot den förväntade avhandlingsformen och låta vad som enligt konventionen skulle ha föregått analysen istället spilla över i den, eller rent av bli analysen, intar Egeberg Holmgren om än inte en ”rebellisk forskarposition”, så i alla fall en position som, liksom hennes intervjupersoner, genom sin avvikelse från konventionen synliggör de förgivettaganden som riskerar att annars göra oss hemmablinda. På så sätt, menar jag, manar Egeberg Holmgrens avhandling till fortsatt kritisk reflektion inte bara över de starka kulturella normer

(reproduktivitet, maskulinitet, heteronormativitet etc.) som personifieras av ”den svenske jämställde mannen”, utan också över de sätt tydliga avgränsningar mellan ”empiri”, ”teori” och ”analys” riskerar att omöjliggöra nya och fruktbara sätt att tänka på vad som faktiskt kan utgöra empiri, hur våra ”fält” blir till samt de sätt på vilka gränserna mellan forskare och informant blir suddiga i kanterna när intervjuerna blir till situationer där själva de teoribildningar vi som forskare använder för att tolka världen blir till underlag för förhandling.

Jenny Gunnarsson Payne

Lektor vid Institutionen för genus, kultur och historia vid Södertörns högskola

Det politiska äktenskapet. 400 års historia om familj och reproduktion.

Red. Bente Rosenbeck & Hanne Sanders

Makadam i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, 2010

De senaste 400 årens nordiska äktenskaps-historia innehåller såväl mökränkning och domkapitelförhör som kvinnlig myndighet, assisterad befruktning och haltande äktenskap. Förändringarna under denna långa period innefattar bland annat ett minskat inflytande för släkt, kyrka och i viss mån stat, men där finns även viktiga kontinuiteter varav regleringen av reproduktion är en av de främsta. De senaste åren har en rad böcker, avhandlingar och antologier publicerats som på olika sätt rör sig kring äktenskapets roll, historiskt såväl som i samtiden. Tidiga reformer av äktenskapslagen har utgjort fokus för en del av denna forskning, såväl som nyligen genomförda reformer, vilka spåras historiskt. Dessutom finns i ytterligare publikationer ett mer generellt intresse för hur vi kan förstå äktenskapets plats i en välfärdsstatlig utveckling och, kopplat till detta, även äktenskapets relation till familj i en bredare mening. Antologin *Det politiska äktenskapet* tillhör denna tredje kategori och tar ett brett grepp om äktenskapets plats i nordisk historia. Det är ett grepp som även innehåller ett ställningstagande. I tecknandet av de långa linjerna i äktenskapets historia gör

antologideltagarna i *Det politiska äktenskapet* nämligen gemensam sak i att avtäckande aspekter av äktenskapet som gör det till något *mer* än en ram om personliga relationer – en fråga om politik och makt (s. 7). Genusperspektivet är starkt och genomgående, och kompletteras stundtals även med postkoloniala perspektiv och en blick för heterosexualiteten som norm.

Det är förvisso ett omfattande grepp som tas om äktenskapshistorien och en förpliktigande undertitel – 400 års historia om familj och reproduktion. Men läsningen av *Det politiska äktenskapet* uppfyller också många, om än inte riktigt alla förväntningar – mer om detta senare. Först något om antologins upplägg, för det är ovanligt genomtänkt. Kapitlen är sorterade under tre rubriker som är tematiska, men också följer kronologiskt på varandra och vi reser från 1600-talets Jämtland till samtida familjerättsliga krockar mellan en nordisk äktenskapsmodell och sharialagar. Antologin ramar vidare in av såväl en introduktion som en framåtblickande text på slutet, båda skrivna av Bente Rosenbeck, en av antologins redaktörer.

Antologins första del är en historisk tillbakablick, och problematiserar framförallt äktenskapets gränser genom att analysera förväntningar inför, och rätten att avsluta, ett äktenskap under 1600-1800-talet. I dessa bidrag framträder hushållsposition och ståndstillhörighet som avgörande för tolkningen av äktenskapets betydelse i dåtidens samhällen och detta klassperspektiv, med dagens terminologi, kunde gärna lyfts fram mer tydligt som ett genomgående tema. I denna första del finns även flera olika

tolkningar av kvinnans autonomi. Nina Koefoed betonar i sin analys av aktivitet/passivitet i konstruktioner av ogifta män och kvinnors sexualitet under 1700-talet kvinnans ofrihet vid ingående av äktenskap (s. 93). Samtidigt finns i Hanne Sanders analys som rör ungefär samma period en helt annan betoning av kvinnors möjligheter att framföra sin önskan angående ett framtida äktenskap eller en skilsmässa, åtminstone i förhandlingar inför Lunds domkapitel. En dialog mellan dessa resultat hade berikat denna del av antologin, och tydliggjort vilka skillnader i material, teori eller analys som givit så pass skilda slutsatser angående kvinnans position i äktenskapsförhandlingar under denna period. Sanders bidrag tål att lyftas fram ytterligare då det på ett pedagogiskt sätt tydliggör för de som inte är "äldre-historiker" vikten av ett utarbetat religiöst perspektiv på perioder före sekulariseringen. Sanders för på detta sätt fram viktiga analytiska poänger om hur kyrkan och människorna tillsammans – inte i opposition mot varandra – stöttade synen på äktenskapet som en i Gud grundad samhällsinstitution (s. 85).

Skilsmässa och utomäktenskaplighet är viktiga teman i denna första del, och här följer antologin mönstret som ofta återfinns i forskning om äktenskapet. Det är som med många andra sociala fenomen lättare att säga var äktenskapet upphör eller var gränsen för icke-äktenskaplighet går, än att utforska det som finns innanför det som kallas äktenskap eller äktenskaplighet. Men texterna i antologin gör inte endast detta. Särskilt i antologins andra del lyckas kapitelförfattarna hålla ett fast grepp om

äktenskapet och låter det inte uteslutande definieras av vad det *inte* är. Den andra delen handlar om gränser för och utvidgningar av jämställdhet när det gäller äktenskap, medborgarskap och önskan om att bilda familj. Jytte Larsen använder i sitt kapitel äktenskapet, eller snarare civilstånd, som en språngbräda för att problematisera att rösträtten gärna ses som det främsta måttet på ökad jämställdhet. Här lyfter Larsen istället fram de danska äktenskapsreformererna i början av 1920-talet som slutpunkten för en lång reformprocess mot ett gradvis avskaffande av könsdiskriminering som samhällsprincip. Även Zara Bersbos bidrag om kvinnans ekonomiska medborgarskap innehåller viktiga påpekanden om att reglerna för kvinnans ekonomiska myndighet så sent som 1950 var fulla av undantag och övergångsregler. Problematiseringen av heterosexualitet och preciseringen av dess historiska skiftning – mot att inbegripa lust och inte endast reproduktion (s. 29) – är ytterligare ett exempel på hur det som utgör en central del av konstruktionen av äktenskapet utforskas. Jens Rydströms bidrag om den nordiska modellen av registrerat partnerskap blir härvidlag viktigt för att i denna berättelse om äktenskapets historia synliggöra hur samkönade par successivt inkluderats i regleringen av parrelationer.

I den tredje delen av antologin som tar upp mångfaldsaspekter relateras till fler geografiska kontexter än den nordiska. I undertiteln finns som tidigare nämnts en periodbestämning, men ingen geografisk inringning av antologins fokus. Antologin har tillkommit inom ramen för ett större projekt kring den nordiska

välfärdsmodellen och äktenskapet. Alla bidrag utom Helene Carlbäcks kapitel om attityder till sovjetiska familjelagar utgår också från material kopplade till något eller flera av de nordiska länderna och det hade gett ytterligare en analytisk dimension att i fler bidrag se en mer utvecklad diskussion om hur nordiskhet/norskhet/svenskhet/danskhet kunnat relateras till förändringarna av de nordiska äktenskapslagarna. I Gunlög Furs kapitel får vi den mest explicita diskussionen om nationen och koloniala ambitioner kopplade därtill. Furs kapitel är en av antologins höjdpunkter och förenar den detaljrikedom och empirinärhet som är central i antologin med den stora berättelsen – den om vad som ansetts vara så viktigt med äktenskapet. Ann-Sofie Roalds kapitel om muslimska kvinnors rätt till skilsmässa är grundlig och tydlig i utredningen av vilka aspekter som ställer till problem när muslimska skilsmässoregler möter den svenska äktenskapslagen. Tyvärr släpper Roald på slutet sitt starka fokus på hur reglerna påverkar muslimska kvinnors liv och gissar istället att problemen med haltande äktenskap kommer minska i takt med ökad integration, vilket blir en något tandlös avslutning på en viktig analys.

Slutligen innehåller antologin också ett framåtblickande kapitel där Rosenbeck lyfter fram några mer övergripande tendenser. Att individer numera enbart förväntas försörja sig själva och sina barn framträder tydligt i ljuset av tidigare perioders äktenskapsregler som även syftade till att säkra kvinnans försörjning. Rosenbeck placerar i detta avslutande kapitel äktenskapet på sin rätta plats – centralt i den välfärdspolitiska

historien. Trots den sammanhållna tematiken och de gemensamma trådar som Rosenbeck lyfter fram både i inledningen och det avslutande kapitlet finns det som Rosenbeck själv konstaterar delvis ”konkurrerande” historier om samma ämne i antologin (s. 391). Dessa perspektiv hade gärna fått gå i dialog mer med varandra för att ytterligare höja den analytiska nivån i antologin som helhet. Men det är främst en randanmärkning på en sammantaget lika grundlig som spännande berättelse om det politiska äktenskapet under 400 år.

Catrine Andersson

FD i sociologi och forskare vid Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet

Fia Sundevall
Det sista manliga yrkesmonopolet. Genus och militärt arbete i Sverige 1865–1989
 Makadam Förlag 2011

3

När de militära tjänsterna öppnades upp för kvinnor år 1989 bröts det sista formella manliga yrkesmonopolet i Sverige. Föreställningen om att den militära sfären skulle ha varit ett exklusivt manligt område före 1989 bygger ändå på ett osynliggörande av de hundratusentals svenska kvinnor som långt tidigare utförde betalt och obetalt militärt arbete, menar ekonomhistorikern Fia Sundevall.

Frågan som Sundevall söker svar på i sin välskrivna och gediget underbyggda doktorsavhandling är hur förutsättningarna för kvinnors militära arbete förändrades 1865–1989 och hur förändringarna i den militära genusarbetsdelningen kan förklaras. Hon väljer att framhäva hur olika kvinnogrupper aktivt tog initiativ och skapade former för kvinnors deltagande i försvaret. Ett par exempel är ”Kanonkvinnorna” som samlade in pengar för vapen och befästningsarbeten på 1880- och 1890-talen eller Lottarörelsen som under beredskapsåren växte till Sveriges största kvinnoorganisation med över 110 000 medlemmar. Kvinnorna behövdes i försvaret, hävdar Sundevall, och deras aktiva roll i försvarets praktik kom att förskjuta de militära genusnormerna, vilket i sig möjliggjorde förändrade praktiker.

Detta val av perspektiv gör att *Det sista manliga yrkesmonopolet* kan placeras in i en

genushistorisk forskningstrend under de senaste tio-femton åren som visat att även kvinnor och kvinnoorganisationer aktivt deltog i den västliga modernitetens nationalistiska, kolonialistiska och militaristiska projekt. När man synliggör kvinnors aktörskap spricker schablonbilden av krigiska män och fredliga opolitiska husmödrar.

Som ekonomhistoriker varvar Sundevall på ett intressant sätt analys av ideologiska faktorer med en rad förklaringar relaterade till ekonomisk rationalitet, demografi och arbetsmarknad. Hon påpekar att kvinnors obetalda frivilligarbete var väldigt kostnadseffektivt och därför välkommet ur militärens synvinkel. Lottornas försvarsarbete var emellertid länge något som främst kvinnor ur medelklassen hade råd att ägna sig åt, eftersom de inte ens fick kostnadsersättning för uniformer och resor. Samtidigt arbetade ett stort antal arbetarklasskvinnor inom försvaret som civilanställda kokerskor, städerskor, tvätterkor med mera, men i medelklassens ögon var inte deras arbetemotiverat av osjälvisk fosterländskhet.

Andra världskriget framstår hos Sundevall som något av berättelsens ”point of no return”. Gränsen mellan manliga och kvinnliga militära uppgifter försköts och luckrades upp när kvinnor i större utsträckning utförde allt fler farliga uppgifter, till exempel som spanare inom luftförsvaret. Försvaret blev allt mer beroende av kvinnors frivilliga försvarsarbete och försvarsledningen ansträngde sig för att locka till sig kvinnor – även då det förutsatte att man förändrade genuskodningen av olika militära uppgifter.

En av många intressanta observationer i Sundevalls avhandling är att fredsslutet efter andra världskriget inte trängde undan de svenska kvinnorna från den militära sfären, vilket skedde i många andra länder. I Sverige förbättrades tvärtom kvinnors formella möjligheter att verka inom det militära genast efter världskriget. Kalla kriget och de minskande kullarna manliga värnpliktiga ökade försvarets efterfrågan på kvinnor som skulle "frigöra" bristvaran män tillförment manliga stridsuppgifter. Rekryteringen av kvinnor intensifierades ytterligare och politikerna gick ut med appeller till "Sveriges kvinnor" under 1950-talet, i takt med att lottakårernas medlemstal började sjunka.

Varför är Sverige annorlunda här? Varför märktes inte den efterkrigstida "backlash" mot kvinnor inom den militära sfären som iakttagits av genushistoriker i många andra länder? En uppenbar orsak är förstås att Sverige aldrig drogs in i själva kriget. Sundevall förklarar huvudsakligen det avvikande mönstret i Sverige med kontinuiteten i de svenska försvarsfrivilliga kvinno-organisationernas arbete, som fortsatte utan avbrott efter kriget. Till exempel Lotta Svärd i Finland måste däremot enligt fredsavtalet med Sovjetunionen helt lägga ner sin verksamhet. Hon pekar också på ett internationellt mönster där frånvaro av militära konflikter och svaga militära hotbilder gynnat integrationen av kvinnor i militären.

Förklaringen är övertygande men knappast uttömmande. Här skulle finnas plats för en bredare genushistorisk analys i kommande forskning. Inom den del av

genushistorien som ägnar sig åt män, manligheter, militärer och krig har man till exempel framhävt att krig ofta efterföljs av en "remaskulinisering". Särskilt i länder som förlorat krig – såsom Tyskland eller Finland – måste den vanära och förödmjukelse männen upplevt kompenseras. Även om den militära manlighet som tappat ansiktet och brutit samman i nederlaget kanske inte går att återupprätta, strävar samhället efter en känsla av normalitet genom att återställa genusordningen och männens auktoritet. Detta sker i någon mån också i segrande länder. Männens krigstida uppoffringar tillskrivs där större betydelse än kvinnornas och belönas och kompenseras genom en återinsatt manlig dominans.

I ett sådant perspektiv skulle Sverige möjligen skilja sig från de krigförande länderna genom att de svenska männen inte behövde "remaskuliniseras" efter kriget. Men också genuspolitik och attityder i det förkrigstida samhället inverkade uppenbarligen på krisårens effekter. Fastän den schweiziska beredskapen under andra världskriget till det yttre liknade den svenska, menar historikern Christof Dejung att den officiella minneskulturen i Schweiz efter kriget fokuserade på männens hjältemodiga insats för att bevara nationen. Kvinnornas insatser osynliggjordes och Schweiz blev det sista landet i Europa att bevilja kvinnor rösträtt. Skall man alltså dra slutsatsen att förhållandet mellan män och kvinnor såg annorlunda ut i det svenska "kollektiva minnet" av beredskapsåren?

I Sverige startade debatten om att öppna militäryrkena för kvinnor på 1960-talet. Tidens jämställdhetsdebatt och kvinnornas

intåg i traditionella mansyrken bidrog förstås till att fästa uppmärksamhet vid mansmonopolet på militärtjänsterna. Men även här bidrar Sundevalls ekonomihistoriska perspektiv med intressanta nyanser: det var inte bara radikala ungdomspolitiker i Folkpartiet som krävde könsneutral värnplikt. Samtidigt började flygvapnets militära ledning arbeta för att öppna fler tjänster för kvinnor. Orsaken var inga jämställdhetssträvanden utan helt enkelt personalbrist. Landet led av arbetskraftsbrist i suget av högkonjunkturen och statliga utredningar visade att bristen på manlig arbetskraft bara skulle öka framöver.

Det tog ändå tjugo år för det parlamentariska maskineriet att komma fram till ett beslut. Som Sundevall påpekar fick de ekonomiska incitamenten avgörande draghjälp av politikernas önskan att betrakta Sverige som "världens mest jämställda land". Politik, identitetsfrågor och ekonomi samverkade alltså med kvinnornas ständigt växande betydelse i försvarets vardagspraktiker när det sista manliga yrkesmonopolet bragtes på fall.

Anders Ahlbäck

FD i Historieämnet vid Åbo Akademi